

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki Rolünün Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Turkey's Role in The Second Karabakh War From International Law

Selman ÖĞÜT^{a,*} Rümeyza ÜLKÜ^b

^a Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-3730-1398

^b Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4489-0012

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Aralık 2022

Kabul tarihi: 24 Ocak 2023

Anahtar Kelimeler:

Karabağ sorunu,
II. Karabağ Savaşı,
Uluslararası hukuk
Türkiye,
Azerbaycan

ÖZ

Karabağ sorunu sebebiyle Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun süredir devam eden problem, 27 Eylül 2020 yılında başlayan II. Karabağ Savaşı ile 44 gün süren bir çatışma hâlini almıştır. Karabağ'ın işgalinin tarihsel kökenini bilmemiz II. Karabağ Savaşı'na giden süreci anlamamız için önemlidir. Ermenistan, 30 yıl boyunca Azerbaycan toprağı olan Karabağ ve çevresini işgal altında tutmuştur. Bu süreçte de tüm çözümlere ve barış yollarına kendini kapatmıştır. Hatta Ermenistan'ın birçok defa ateşkes ihlalinde bulunduğu bilinmektedir. Bununla birlikte uluslararası hukuka uygun olmayan birçok savaş suçu işlemiştir. Daha önce yaşananlara benzer bir şekilde II. Karabağ Savaşı'nda da Ermenistan Silahlı Kuvvetleri saldırılarda bulunmuştur. Ayrıca yine Ermenistan'ın bu savaşta birçok savaş suçu işlediği görülmüştür. Adil bir yargılamanın yapılabilmesi için tüm bu süreç Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınmalıdır. 9 Kasım 2020'de Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşması ile savaş sona ermiş, Azerbaycan askeri üstünlük sağlamış ve önemli haklar elde etmiştir. Türkiye ise Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Azerbaycan da her seferinde Türkiye'nin desteğini görmek istediğini ve birlik olduklarını belirten açıklamalar yapmış, daha önce yapılan antlaşmalar gereğince Türkiye'den özellikle İHA/SİHA noktasında yardım almıştır. Türkiye, savaş esnasında ve savaşın sonra Azerbaycan'a siyasi, askeri ve ekonomik birçok yardımda bulunmuştur. Bu çalışma Karabağ'ın ve Karabağ savaşlarının tarihi kökenlerinden bahsetmekle birlikte, uluslararası hukuk açısından Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki rolünün hukuka uygunluğunu tarihi ve güncel uluslararası antlaşma ve belgelerden yararlanarak açıklamaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 29, 2022

Accepted: January 24, 2023

Keywords:

Karabakh problem,
II. Karabakh War,
International law,
Turkey,
Azerbaijan

ABSTRACT

Due to the Karabakh conflict, the long-standing problem between Azerbaijan and Armenia in the South Caucasus has resulted in the Second Karabakh War, which started on September 27, 2020. It turned into a conflict that lasted 44 days with the Karabakh War. Knowing the historical origin of the occupation of Karabakh is important for us to understand the process leading to the Second Karabakh War. For 30 years, Armenia has occupied Karabakh and its environs, which is the territory of Azerbaijan. In this process, it has closed itself to all solutions and ways of peace. It is even known that Armenia violated the ceasefire many times. However, it committed many war crimes that did not comply with international law. Similar to what happened before, the Armenian Armed Forces attacked in the Second Karabakh War. In addition, it was seen that Armenia committed many war crimes in this war. In order for a fair trial to be held, this whole process must be tried by the International Criminal Court. With the Armistice agreement signed between Azerbaijan and Armenia on November 9, 2020, the war ended. Azerbaijan gained military superiority and gained important rights. Turkey, on the other hand, sided with Azerbaijan. Azerbaijan has also made statements stating that it wants to see Turkey's support and that they are united, and has received help from Turkey, especially at the point of UAV/UCAV, in accordance with the agreements made before. Turkey provided political, military and economic assistance to Azerbaijan during and after the war. This study, besides mentioning the historical origins of Karabakh and the Karabakh wars, explains the legality of Turkey's role in the Second Karabakh War in terms of international law by making use of historical and current international treaties and documents.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ogut.selman@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The Karabakh problem first emerged in the 19th century. It is seen that its influence continued throughout the 20th century. It has come to the 21st century as an unsolvable problem.

Between 1988-1994, 20% of the Azerbaijani lands were occupied by Armenia unjustly, without any legal basis. As a result of the conflicts between Azerbaijan and Armenia, more than one million Azerbaijani Turks were exiled from their homeland.

Starting from 1992, Armenian and Russian military units carried out armed attacks on the Azerbaijani villages close to the Armenian borders and the Nagorno-Karabakh region. They attacked the villages where the Azerbaijani Turks lived, massacred the people and made the settlements unusable. In February 1992, the Karabakh Armenian forces captured the majority-Azeri town of Khojaly. In the armed clashes that took place, the biggest massacres up to that point were committed.

The Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia could not be resolved for a long time after the collapse of the USSR. For this reason, many armed conflicts took place between them. There were violations committed by Armenia in 2008, 2010, 2016 and 2018, respectively. After that, new conflicts took place. This situation brought with it the risk of a new war. The so-called "Karabakh problem" is actually Azerbaijan's effort to save its own lands from the occupation of Armenia and Armenia's effort to create an artificial region that will support its own dominance over these lands.

The long-standing Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia in the South Caucasus had turned into a conflict that lasted for 44 days with the beginning of the Second Karabakh War on September 27, 2020. In the Second Karabakh War, Armenia acted in violation of international law, violated the ceasefire and committed many war crimes. Because of the violations of rights and occupations in Karabakh, which was under occupation for 30 years, Armenia should be tried in the International Criminal Court. During this whole process, Armenia's attacks against civilians continued and many violations of law were observed.

The prohibition of intervention is suggested directly and indirectly in the international regulations and other legal documents within the framework of the UN. Article 2/3 of the UN Charter stipulates that states should resolve their disputes through peaceful means and should not endanger justice. This indirectly protects the prohibition of intervention. Article 2/4 of the UN Charter includes provisions that prohibit direct intervention. This article prohibits the use of force or the threat of force against the territorial integrity or political independence of other states.

The occupation that has been going on for years in Karabakh is not in line with international law. Here, it is seen that Azerbaijan defends itself in order to save its lands from occupation, and this is in accordance with the law.

Considering the existence of people who were killed or missing in the occupation that has been going on in Karabakh for 30 years, this situation brings up the violations of the right to life. Armenia has not carried out any investigations into the persons responsible. For this reason, the legal heirs of the murdered and missing people should apply to the European Court of Human Rights. Violations of the right to life are protected by Article 2 of the ECHR. In addition, the Armenian Armed Forces bombed the region, which is also the territory of Azerbaijan, that is, the civilian settlements located away from the war zone, Karabakh, and this constituted a war crime. These war crimes clearly correspond to the ones described in the Geneva Conventions on the shooting of civilian settlements and the targeting of non-military civilians. The attacks of the Armenian Armed Forces on non-military civilian settlements in the Azerbaijan region are a war crime, but we can also consider it a crime against humanity. Such acts are part of a widespread or systematic attack, according to Article 7 of the International Criminal Court's statute.

On November 9, 2020, the ceasefire agreement was signed and the war ended with the military superiority of Azerbaijan. Turkey stood by Azerbaijan, which gained important rights, and especially gave support of UAV/UCAV based on the "Strategic Partnership and Mutual Assistance Agreement" signed in 2010.

For Karabakh, the most important result of the war is the end of the 30-year occupation of the Azerbaijani territory to a large extent. The declaration primarily registered the military achievements of Azerbaijan. In summary, the agreement stipulated a ceasefire; that the Armenian armed forces leave the Azerbaijani lands within the period specified in the agreement; that the Lachin and Zangezur corridors be created; that the Russian Army stay in the region for 5 years as a peacekeeping force; the return of immigrants and the opening of all transportation routes.

When a ceasefire was signed between Azerbaijan and Armenia with the intervention of Russia, Azerbaijani President Ilham Aliyev made a statement and declared, even though it was not directly involved in the agreement, that Turkey would also take part in the peace force center to be established as part of Article 5 of the ceasefire agreement. For this reason, the Turkish-Russian Joint Center became operational on January 30, 2021.

Turkey increased its political, military and economic influence in the region by giving unconditional support to Azerbaijan in the Second Nagorno-Karabakh war. Also, it continued to support Azerbaijan after the war. And Azerbaijan supported Turkey as well, saying that it wanted to see Turkey's support in Azerbaijan and that they were united, and requested assistance from Turkey in accordance with the agreements made. In fact, in a statement he made later, the President of Azerbaijan stated that they could receive military aid from Turkey if they needed it.

In this study, together with the historical origins of Karabakh and Karabakh wars, Armenia's war violations and Turkey's role in the Second Karabakh War will be evaluated. While explaining the legality of Turkey's role, historical and current international agreements and documents will be used.

Giriş

Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmanın temeli 16. yüzyıla dayanmaktadır. O dönemlerde bu bölgede Osmanlı, İran ve Rus imparatorluklarının mücadeleleri yaşanmıştır. 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmalarıyla Dağlık Karabağ Rusların eline geçmiş ve bu süreçten sonra Rusların uyguladığı etnik politikadan dolayı bölge demografik açıdan değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu sebeple Dağlık Karabağ ve Revan bölgesi Rusların çabasıyla sistemli bir şekilde yoğun olarak Ermeni nüfusunun yaşadığı bir bölgeye dönüşmüştür (Bozkuş, 2020). Bu sistemli ve yoğun göçlerle birlikte İran'dan 1928-1930 yılları arasında 40.000, Türkiye'den de 84.000 Ermeni, Kafkasya'ya göç ettirilmiştir. Toplamda 1.300.000 Ermeni'nin göç ettiği belirtilmektedir. İskân politikaları ile nüfus yapısı alt üst edilmiştir. Nüfus sayımlarına bakacak olursak, ilk resmi Rus sayımına (1832) göre Karabağ nüfusunun %64,8'ini Türkler, %34,8'ini Ermeniler oluşturmuştur. 1880 yılında ise Ermeni nüfusunun bölgedeki oranı %53'tür. Sovyetler Birliğinin dağılmasından önce (1989) bu oranın %77'ye ulaştığı görülmüştür.

Karabağ, Ekim 1917 İhtilali'nden sonra hukuki açıdan Azerbaycan'a bağlıdır ancak fiilen bağımsız bir bölgedir. Sovyet yönetiminin kurulduğu 1920 yılına kadar bu durum bu şekilde devam etmiştir. Hatta İngiliz Kuvvetleri Komutanlığı 28.01.1919 tarihinde Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu bildiren bir tebliğ yayınlamıştır. Ayrıca Nogorno-Karabağ Özerk Bölgesi, 1936 Sovyet Anayasası'nın 24. maddesinde de belirtildiği üzere Azerbaycan SSC'ne bağlıdır. Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğu hukuken de onaylanmasına rağmen yıllar geçtikçe bu bölgede gerginlik artmış ve sürekli çatışma hâlini almıştır (Özyılmaz, 2013, s. 198-200).

II. Karabağ Savaşı'na değinmeden önce, Karabağ'ın işgalinin tarihsel süreci bugünü anlamamız için önemlidir. Çünkü Ermenistan, Karabağ ve çevresini 30 yıl boyunca işgal altında tutmuş, tüm barış yollarına, çözümlere kapalı olmuş, çok kez ateşkes ihlalinde bulunmuş ve uluslararası hukuka uygun olmayan birçok savaş suçu işlemiştir. Bu sürecin sonunda meydana gelen II. Karabağ Savaşı'nda ise Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin yaptığı saldırı eylemleri ile karşılaşmıştır. Yine Ermenistan'ın bu savaşta da birçok savaş suçu işlediği görülmüştür. Daha adil bir yargılamanın yapılabilmesi için Karabağ'da yapılan uluslararası hak ihlallerinin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınması gerekmektedir.

II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiş ve İHA/SİHA noktasında destek olmuştur ("Karabağ Zaferi'nde", 2021). Azerbaycan da her seferinde Türkiye'nin desteğini görmek istediğini ve birlik olduklarını belirten açıklamalarla Türkiye'yi desteklemiş ve yapılan antlaşmalar gereğince Türkiye'den yardım almıştır. Hatta Azerbaycan Cumhurbaşkanı daha sonra yaptığı bir açıklamasında gerek duydukları taktirde Türkiye'den askerî yardım alabileceklerini de belirtmiştir ("Aliyev: Sinsi Planları", 2022). Ancak II. Karabağ Savaşı'nda yapılan yardımlar sadece İHA/SİHA kullanımı ve bilgi paylaşımı ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada öncelikle Karabağ Sorunu ve Karabağ savaşları ele alınmış, uluslararası hukuk açısından II. Karabağ Savaşı ve bu savaşta Türkiye'nin Karabağ'daki rolü değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, Karabağ'ın tarihi kökenlerini de göz önünde bulundurarak Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki rolünü uluslararası hukuk çerçevesinde incelemektir. Bu çalışma Türkiye'nin rolünün hukuka uygunluğunu açıklarken tarihî ve güncel uluslararası antlaşma ve belgelerden yararlanmaktadır.

II. Karabağ Savaşı'nın Arka Planı

Karabağ sorunu başlangıç olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmış, 20. yüzyılın tamamında da etkisi devam etmiş ve 21. yüzyıla çözülemeyen bir sorun olarak gelmiştir (Özarlan, 2016, s. 9). Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar sonucunda, 1988-1994 yılları arasında,

Azerbaycan topraklarının %20'si hukuki açıdan bir dayanağı olmamasına rağmen Ermenistan tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiş ve bu işgalden dolayı sayıları bir milyonu aşan Azerbaycan Türkü yurtlarından sürgün edilmiştir (Özyılmaz, 2013, s. 193).

1992 yılından başlayarak Ermeni ve Rus askerî birlikleri Ermenistan sınırlarına yakın Azerbaycan köylerine ve Dağlık Karabağ bölgesine silahlı saldırılarda bulunmuşlardır. Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları köylere saldırarak insanları katledip yerleşim alanlarını kullanılamaz bir duruma getirmişlerdir (Özyılmaz, 2013, s. 200-201). 1992 yılının şubat ayında Ermeni kuvvetleri, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Hocalı kasabasını ele geçirmiştir. Yaşanan çatışmalarda o güne kadarki en büyük katliamlar gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu uzun süre çözülememiş ve aralarında birçok silahlı çatışma yaşanmıştır. Sırasıyla 2008, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihlaller ve sonrasında yaşanan çatışmalar, yeni bir savaş riskini de beraberinde getirmiştir. 2016 yılının nisan ayında yaşanan çatışmalar, Azerbaycan'ın üstün gelmesi ve bir miktar toprak kazanımıyla sonuçlanmıştır (Bilgin, 2020, s. 17). Kısaca Karabağ sorununu özetleyecek olursak, Azerbaycan'ın kendi topraklarını Ermenistan'ın işgalinden kurtarma çabası ile Ermenistan'ın bu topraklar üzerinde kendi hakimiyetini destekleyecek yapay bir bölge oluşturma çabasıdır.

Yaşanan tüm bu süreçte Ermenistan'ın sivillere karşı saldırıları devam etmiş ve Ermenistan'ın pek çok hukuk ihlali yaptığı görülmüştür. Ermenistan'ın yaptığı işgal ve ihlaller uluslararası düzeyde kanıtlanmasına rağmen, Karabağ sorununu çözmek için yapılan girişimler sonuç vermemiştir. Yaşanan bu belirsizliğe ve topraklarının işgal altında kalmasına tahammülü kalmayan Azerbaycan, Ermenistan'ın yaptığı saldırıya ciddi karşılık vermiştir. Böylece iki ülke arasında 44 gün süren savaş 27 Eylül 2020 tarihinde başlamıştır (Khan, 2021, s. 31.; Asker, 2012, s. 93).

9 Kasım 2020 tarihinde gerçekleştirdikleri video konferans görüşmenin sonunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in imzaladıkları ateşkes bildirisine göre, 10 Kasım 2020 Moskova saati ile 00.00'dan itibaren savaş durdurulmuştur (Güler, 2020, s. 2-3). Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise ateşkes sonrasında Facebook hesabından bir açıklama yaparak bu güç kararı ordunun isteği üzerine almak zorunda kaldığını belirtmiştir (Pashinyan, 10 Kasım 2020, 12:48am).

İmzalanan anlaşma ile birlikte Dağlık Karabağ sorununda değişim kaçınılmaz olmuştur. Taraf devletler için anlaşmada yer alan maddeler farklı etki ve anlamlara gelmektedir. Savaşın sonucu Azerbaycan için bir zafer, Ermenistan için ağır bir yenilgidir. Rusya ise bölgedeki nüfuzunu ve etkinliğini artırmış, silahlı kuvvetleri Dağlık Karabağ'da yer almış ve sorunun çözümünde arabulucu rolü üstlenmiştir. Türkiye ise II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a koşulsuz destek vererek bölgedeki siyasi, askerî ve ekonomik etkisini artırmıştır ("Prof. Dr. Haluk Selvi", 2020). Böylece Karabağ sorununda yeni bir dönem başlamıştır. Karabağ açısından savaşın en önemli sonucu, Azerbaycan toprağı olan bölgenin 30 yıllık işgalinin büyük ölçüde bitmesidir. Bu sefer çözümün sağlanıp sağlanmadığı bu sürecin ilerleyişiyle netliğe kavuşacaktır (Sarıkaya, 2020, s. 8-9). Bu savaşla birlikte Azerbaycan uzun yıllar işgal altında olan topraklarını geri kazanma fırsatını değerlendirmiş ve topraklarını büyük oranda geri kazanmıştır (Özgen, 2021, s. 105). İmzalanan beyanname öncelikle Azerbaycan'ın askerî kazanımlarını tescil etmiştir. Özetle bu anlaşma; öncelikle ateşkes sağlanmasını, Ermenistan silahlı güçlerinin Azerbaycan topraklarını anlaşmada belirtilen süre içinde terk etmesini, Laçın ve Zengezur koridorlarının sağlanmasını, Rus Ordusu'nun barış gücü olarak 5 yıl süre ile

bölgede bulunmasını, göçmenlerin geri dönmesini ve bütün ulaşım yollarının açılmasını istemektedir.

Rusya'nın arabulucu rolüyle Azerbaycan-Ermenistan arasında ateşkes imzalanınca anlaşmada doğrudan yer alması da Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev bir açıklama yaparak ateşkes antlaşmasının 5. maddesi gereği kurulacak olan barış gücü merkezinde Türkiye'nin de yer alacağını açıklamıştır. Bu sebeple Türk-Rus Ortak Merkezi 30 Ocak 2021 tarihinde faaliyete girmiştir ("Dağlık Karabağ'da", 2021). Ayrıca 44 günlük Azerbaycan-Ermenistan savaşından sonra da Türkiye ile 15 Haziran 2021 tarihinde Şuşa Beyannamesi imzalamak için Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bir araya gelmiştir. Bölgelerin güvenliği ve iki ülke arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi, güçlendirilmesi adına önemlidir ("Şuşa Beyannamesi", 2021).

Uluslararası Hukuk Çerçevesinde II. Karabağ Savaşı

SSCB'nin dağılması ile birlikte Karabağ sorunu yeni bir sürece girmiş ve burası Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir çatışma alanına dönmüştür. 1992 yılında Ermenistan'ın Karabağ'da Azerbaycan'a ait toprakları fiilen işgal etmesi BM tarafından kınanmış olmasına rağmen, silahlı çatışmalar devam etmiş, anlaşmazlıklar çözülememiş ve sivil kayıplar da dâhil olmak üzere birçok uluslararası hukuk ihlali yaşanmış ve engellenememiştir (Özer, 2021, s. 124).

II. Karabağ Savaşı sürecinde de sorunun barışçıl yol ile çözülmesini isteyen AB, tarafları anlaşmaya davet etmiştir ("AB Dağlık Karabağ'da", 2020). AB Konseyi, AGİT eş başkanlarından birisi olan Rusya aracılığıyla 9 Kasım 2020'de imzalanan ateşkes anlaşmasını memnuniyetle karşılamıştır. Taraflar ateşkese uyulmasını, bölgedeki yabancı savaşçıların geri çekilmesini talep etmiş ve olayları yakından takip etmiştir. Misket bombası ve ateşli silahlar kullanılmasına karşı olan AB, savaş esirlerinin değiştirilmesi ve ölen kişilerin iadesi yönünde de çağrıda bulunmuş, yerlerinden zorunlu göç etmiş sivillerin de güvenli bir şekilde en iyi koşullarda geri gönderilmesini talep etmiştir. Ayrıca Karabağ'da kültürel ve dinî mirasın korunması ve işlenen tüm savaş suçları ile ilgili soruşturma açılmasının gerektiğini belirtmiştir.

BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, BMGK ve Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel ise çatışmaları durdurması için AGİT'İ çağırmıştır. Kapalı konsey toplantısı ardından güç kullanımını kınamış, ayrıca çatışmaların derhal durması gerektiğini söylemiş, AGİT başta olmak üzere herhangi bir şart olmadan iş birliği yapılması gerektiğini belirtmiştir. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, 18 Ekim 2020 tarihinde insani ateşkese saygı göstermeye davet etmiş ve sivillere yönelik saldırılarda her iki ülkeyi de kınamıştır.

5 Ekim 2020 tarihinde, NATO Genel Sekreteri Stoltenberg, Ankara'ya yaptığı resmî ziyaretinde, Karabağ Savaşı'nı dile getirmiş, NATO'nun en güçlü üyelerinden olan Türkiye'yi, bu savaşta nüfuzunu kullanarak barışçıl çözüm üretmeye çağırmıştır (Sarıkaya, 2020). 21 Ekim 2020'de, dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan, NATO Merkez Karargâhı'nın bulunduğu Brüksel'e gitmiş ve Stoltenberg ile görüşmüştür. NATO'da yapılan görüşmelerin ardından açıklamalar yapılmış ve bu açıklamalarda, NATO'nun bu savaşta taraf tutmayacağı belirtilmiş. NATO ve NATO Parlamenter Asamblesinin bu savaşın çözümünde rolü olmadığı, her iki tarafın da barışçıl yol ile sorunu çözmesi gerektiği ifade edilmiştir. ("Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı", 2020).

Karabağ'ın Ermeniler Tarafından İşgali

BM Antlaşmaları ve BM kapsamındaki diğer hukuki belgelerde müdahale yasağı doğrudan ve dolaylı olarak yer almaktadır. BM Antlaşması'nın 2/3 maddesinde devletlerin,

uyuşmazlıklarını barışçı yollarla çözmesi ve adaleti tehlikeye düşürmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu da dolaylı olarak müdahale yasağını korumaktadır. BM Antlaşması'nın 2/4 maddesi ise doğrudan müdahale yasağının yer aldığı hükümleri içermektedir. Bu maddede diğer devletlerin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı her türlü kuvvet kullanılması veya kuvvet kullanma tehdidi yasaklanmaktadır (Shaw, 2008, s. 443, Öğüt, 2014, s. 55 ve Sur, 2019, s. 9).

Jus ad Bellum, bir devletin savaşa başvurmasındaki meşru nedenlere ilişkin bir çerçeve çizmektedir (Walzer, 2004, s.94, Akt. Acer ve Kaya, 2019, s. 358). Yani savaşta haklılık aranmakta ve belli özelliklere dayandırılmaktadır. Bunlar meşru müdafaa, saldırganlığa karşı kendini savunma, masumların saldırılardan korunması ve ıslah edici cezalandırma gibi haklı bir gerekçelerle birlikte, devletin meşruiyetinin ve vatandaşlarının haklarının ihlal edilmemesidir. Ayrıca çatışmaya yönelik tüm yollar denenmiş olmalı, savaş son çare olarak görülmelidir. Burada beklenen gereksiz güç kullanımının önüne geçilmesiyle birlikte sivillerin korunmasıdır (Walzer, 2004, s. 94).

Savaşın doğası ve güç kullanma yönelimi, *Jus in Bello* normunu şiddet araçlarına başvurma süreciyle ilişkilendirmektedir. Burada sivillerin direkt olarak saldırıdan ve ikincil zararlardan korunması, böylece gereksiz güç kullanımının önüne geçilmesi beklentisi yer almaktadır. Bu yaklaşımın hedefindeki güç kullanımı, yakın bir tehlikenin önlenmesine ve mevcut düzeni ihlal eden durumların ortadan kaldırılmasına, ayrıca potansiyel tehlikenin ötelenmesi için caydırıcılık sağlanmasına, bozulmuş düzenin tekrar tesis edilmesine ve düzeni bozan davranışların ıslahına yönelik olabilmektedir (Reisman, 1996, Akt. Balpınar, 2017). Ayrıca; BM Antlaşması'nın 1. maddesi: “*Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyumsuzluk veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek*”tir. (UHDİGM)

Tüm bu maddeler göz önüne alındığında Karabağ'da yıllardır devam eden işgalin uluslararası hukuka uygun olmadığı, Azerbaycan'ın kendini müdafaa etme ve işgalden topraklarını kurtarmak adına kendini savunduğu ve bunun da hukuka uygunluğu görülmektedir.

Uluslararası Ceza Hukuku Açısından II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın İşlediği Suçlar

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin konu bakımından olan yargı yetkisinin kapsamı Roma Statüsü madde 5'te düzenlenmiş, ilgili madde hükümlerinde bu kapsam “...uluslararası toplumu bir bütün olarak ilgilendiren en ciddi suçlar ...” olarak ifade edilmiş ve soykırım suçu, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçları şeklinde yer almıştır. (Roma Statüsü, m. 5).

Soykırım Suçu

Soykırım kelimesi ilk defa hukuk literatürüne 1944 yılında Polonyalı bir hukukçu olan Rafel Lemkinin “Axis Rule in Occupied Europe” adlı kitabından geçmiştir. Bu kelime Yunanca “genos” (ırk, soy) kelimesi ile Latince öldürme anlamına gelen “cide” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (Kuşun, 2011, s. 14).

Roma Statüsü madde 6'da düzenlenen suç “...ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu kısmen veya tamamen yok etmek amacıyla ...” şeklinde ifade edilmiştir (Roma Statüsü m. 6.; Schabas, 2009, s. 10-11). Suçun faili olabilmek için herhangi bir üstünlük, imtiyaz, statü gibi

bir şart aranmamaktadır. Yani soykırım suçu hem devletin üst düzeylerinde görev alan biri hem de herhangi bir kişi tarafından işlenebilmektedir (Durmuş ve Erdem, 2019, s. 499).

Ermenistan 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı şehrine saldırıda bulunmuştur. 83 çocuk, 103 kadın, 70 yaşlı kişi olmak üzere toplamda 613 Azerbaycan Türk'ünü katletmiştir. Sadece bununla kalmayan Ermeni güçleri, onlarca insanın yakılmasına, çoğu insanın ailesinin tamamen yok olmasına ve geriye kalanların da ağır yaralanmasına sebep olmuştur. Ayrıca tespit edildiğine göre, 155 kişi kaybedilmiş, 1275 kişi de esir olarak alınmıştır. Bu katliam bir soykırımdır ve Ermeni güçleri 1992 yılında Hocalı şehrinde Azerbaycan Türklerine karşı soykırım gerçekleştirmişlerdir. Buradaki hareketin amacı bir ırkı tamamen yok etmektir ki zaten burada hedeflerini gerçekleştirdikleri hem katliamdan önce hem de katliamdan sonraki eylemlerinde görülmektedir. Yok etme kastıyla hareket eden Ermeni güçlerinin “*Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırmasına Dair Sözleşme*”de yer alan fiilleri gerçekleştirmiş, grup üyelerinin öldürülmesi, ciddi bedensel veya zihinsel zarar verilmesi ve bir grubun varlığını ortadan kaldırmak gibi suçları kasıtlı olarak yapmış oldukları görülmektedir (Akt. Yüksel ve Yüce, 2021, s. 1029-1030).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Ermenistan'a herhangi bir baskı yapılmadığı ve yaptırım uygulanmadığı için II. Karabağ Savaşı'nda da 30 yıldır devam eden aynı uluslararası hukuk ihlalleri görülmüştür (“Azerbaycan Cephe Hattı”, 2020). Yalnızca II. Karabağ Savaşı'nda yaşanan olaylar değil, daha önce Hocalı'da ve 30 yıldır bu bölgede yaşanmış olan bütün hukuk ihlalleri de gündeme getirilmelidir.

İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar

İlk örneğine 1474 yılında Peter Von Heigenbach'ın yargılamasında rastlanan insanlığa karşı suçlar, I. Dünya Savaşı sonlarında “insanlığa karşı işlenen suçlar” kavramı altında yeni bir suç tipi olarak çıkmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında tanımlanmış ve hukuk metinlerine girebilmiştir. Hatta ilk kez Nuremberg şartıyla uluslararası bir belgede toplanan insanlığa karşı işlenen suçlar Roma Statüsündeki düzenlenmesiyle ilk defa uluslararası bir antlaşmada tanımlanmıştır (Çakar, 2012, s. 170-171). Roma Statüsü madde 7'de “...*insanlığa karşı suçlar herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak*” madde metninde sayılan fiillerin işlenmesiyle gerçekleşir şeklinde düzenlenmiştir (Roma Statüsü, m. 7). Eylemin yöneldiği kesimin bir kısmının yok edilmesi amacıyla yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan temel gıda, sağlık hizmetleri, ilaca erişimlerinin kısıtlanmasıyla birlikte yaşam koşullarının kötüleştirilmesi insanlığa karşı işlenen bir suçtur (Aydın, 2006, s. 4).

30 yıldır Karabağ'da devam eden işgalde öldürülen ve kayıp olan insanların varlığını düşündüğümüzde bu durum yaşam hakkı ihlallerini gündeme getirmektedir. Ermenistan sorumlu kişiler hakkında hiçbir soruşturma gerçekleştirilmemiştir. Katledilen ve kayıp olan insanların yasal mirasçılarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yapması gerekmektedir. AİHS'nin 2. maddesi ile yaşam hakkı ihlalleri korunmaktadır. Bu sebeple başvuru yapılabilmektedir (Öktem, Aküzüm ve Uzun, 2020, s. 1109-1117).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), “*Ermenistan'ın Karabağ'daki Eylemleri: İnsan Hakları İhlalleri ve İhlallerin Takibi Raporu*” yayımlamıştır. TİHEK raporu, 1 yıl boyunca yayımlanmış raporları incelemiş ve bazı tespitlerde bulunmuştur. Yayımlanan bu raporda Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın sivilleri sistematik bir şekilde öldürdüğü ve buna dair kanıtların bulunduğu yer almaktadır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi Yücel Acer rapor hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, 1 yıl öncesine kadar Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal ettiğini, burada II. Karabağ Savaşı'nda da insan hakları ihlallerinin gerçekleştiğini ifade etmiştir. Acer; “*Ermenistan yaklaşık 28 yıldır, Karabağ'da, işgal ettiği*

topraklarda ağır insan hakları ihlalleri gerçekleştiriyordu. Ama bunlar gerçek anlamda tespit edilip, uluslararası kamuoyuyla paylaşılmadığı için belki de bu durum dikkatlerden kaçınıyordu. Bu rapor bu eksikliği giderme adına önemli bir adımdır.” demiştir. TİHEK raporu, 1 yıl boyunca yayımlanmış raporları incelemiş ve bazı tespitlerde bulunmuştur (TİHEK’ten Ermenistan’ın, 2021).

Savaş Suçları

Savaş suçları kapsamlı bir kanun hâlinde ilk kez Amerikan iç savaşı sırasında Başkan Lincoln tarafından 1863’te çıkarılan “Lieber Kuralları”nda toplanıp uluslararası hukukta ise ilk kez 1899 ve 1907 Lahey Konferanslarında ayrıntılı bir şekilde tanımlanmıştır. Savaş suçları Roma Statüsü madde 8’de “Bir plan veya politikanın ya da bu tarz suçların geniş çapta işlenmesinin bir parçası olarak işlenmesi başta olmak üzere...” şeklinde düzenlenmiştir. Böylelikle bahsedilen antlaşma ve uluslararası örf ve âdet hukukunda tanımlanan savaş suçlarının büyük bir kısmı mahkemenin yargı kapsamına dâhil edilmiştir (Ulusoy, 2008, s. 21; Roma Statüsü, m. 8).

Ermenilerin hukuk kurallarına uymamaları durumu Karabağ savaşlarında defalarca görülmektedir. Buna bağlı olarak askerî esirlerle ilgili III. Cenevre Sözleşmesi kuralları da Ermeniler tarafından ihlal edilmiştir. Askerî esirlere bu sözleşme gereğince insani muameleler yapılması gerekmektedir ancak Ermeniler bu kurallara hiçbir şekilde uymamaktadır. Hatta 1994 yılında yapılmış ateşkes imzalanmasına rağmen Azerbaycan askerleri esir alındıktan sonra Ermeniler tarafından Ermenistan’da tutulmaya devam edilmiştir. Askerî esirlerin sözleşmeye bağlı olarak savaş sonrasında serbest bırakılarak kendi ülkelerine dönmeleri sağlanmalıdır ancak Ermeniler, askerî esirleri serbest bırakmamış, I. Protokolün 85. maddesinin 4. bölümünün b fıkrasını da ihlal etmiştir (Yılmaz, 2008, s. 108).

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, yine Azerbaycan toprakları olan bölgeyi, yani savaş bölgesinden Karabağ’dan uzakta yerleşen sivil yerleşim yerlerini de bombalamış ve savaş suçu oluşturmuştur (“Azerbaycan: Ermenistan”, 2020). Bu savaş suçları açıkça Cenevre sözleşmelerinin sivil yerleşim yerlerinin vurulması ve asker olmayan sivillerin hedef alınması maddeleriyle birebir örtüşmektedir. Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin Azerbaycan bölgesindeki askerî olmayan sivil yerleşim yerlerine yaptığı saldırılar bir savaş suçu olmakla birlikte ayrıca bu insanlığa karşı yapılan bir suç olarak da değerlendirilebilir. Bu tür eylemler Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsünün 7. maddesine göre yaygın veya sistematik bir saldırının parçasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, DİABGM).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet, sivil yerleşim yerlerine ayırım yapılmadan yapılan saldırılardan dolayı endişe duyduğunu belirtmiş hatta sivillere yönelik saldırıların savaş suçu oluşturabileceği noktasında uyarıda bulunmuştur. Yaptığı yazılı açıklamasında, savaş bölgesinin içinde veya çevresinde bulunan nüfusu yüksek olan bölgelere yapılan saldırıların uluslararası insani hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir. Bachelet ayrıca açıklamasında şu ifadelerle yer vermiştir:

“Uluslararası insancıl hukuk daha net olamaz. Ayırım ilkesine veya orantılılık ilkesine aykırı olarak gerçekleştirilen bu saldırılar savaş suçu teşkil edebilir ve çatışmanın tarafları, bu tür ihlalleri etkili, hızlı, kapsamlı ve tarafsız bir şekilde soruşturmak ve bunları işlediği iddia edilenleri kovuşturmakla yükümlüdür. Bu tür saldırılar durdurulmalı ve bunları gerçekleştirmekten veya emretmekten sorumlu olanlardan hesap sorulmalıdır” (BM’den Dağlık Karabağ; 2020).

Roma Statüsünün savaş suçlarını belirleyen 8. maddesinde yer alan birçok ilkeyi Ermenistan’ın savaş süresince ihlal ettiği görülmüştür. Bunlar; “Çarpışmalarda doğrudan yer almayan sivil bireylere ya da sivil nüfusa karşı kasten saldırı yöneltilmesi”, “Savunmasız veya askerî hedef oluşturmayan kentlerin, köylerin, yerleşim yerleri ve binaların bombalanması veya

herhangi bir araçla saldırılması”, “Saldırı sonucu ele geçirilse dahi bir kasabayı veya yeri talan etme”, “15 yaşından küçük çocuklarına ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması ve askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması”, “yasaklanmış silahların kullanılması” kurallarıdır. Cephe hattında çocuk asker kullanan Ermeniler, uluslararası insancıl hukukun ilgili maddelerini, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi de (1989) ihlal etmiştir. Ayrıca çatışmalar devam ederken Ermeni silahlı kuvvetleri bir anaokulunda toplantı gerçekleştirmiştir. Bu sebeple çocukların eğitim almaları için inşa edilen binaların çatışmanın bir unsuru hâline getirilmesi noktasında tepki almışlardır. Azerbaycan Devlet Başkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev tarafından bu durum uluslararası medyanın dikkatine sunulmuştur (Özdaşlı, 2021, s. 61-67).

Ermenistan’ın İkinci Karabağ Savaşı sırasında birçok yasaklı mühimmat kullandığı bilinmektedir. 28 Ekim 2020’de Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü, ilk olarak Azerbaycan başkentinin 230 kilometre batısındaki Berde şehrinde sivillere yönelik bir saldırıda yasaklanmış msket bombası kullanıldığını doğrulamıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet de Berde’ye yapılan saldırıda msket bombalarının kullanıldığını doğrulamıştır (OHCHR, 2020). Bombalardan ikisi, iki uluslararası kuruluş tarafından Smerch msket bombası roketi ve Smerch paraşütünü yavaşlatan yüksek patlayıcı parçalanma roketi olarak ilan edilmiştir (Özdaşlı, 2021, s. 65). Ayrıca Ermenistan Savunma Bakanlığı’ndan istifa eden General Movses Hakobyan’da; *“Ermeni ordusu, Dağlık Karabağ’daki çatışmalar sırasında İskender füzelerini kullandı ancak nerede kullanıldığını söyleyemem”* demiştir (“Ermenistan, Karabağ Savaşı’nda”, 2021). Berde’ye atılan bombalardan birinin şehrin en büyük hastanesinin sadece 100 metre yakınına düşmesi de ayrı bir hukuki ihlaldir ve bu durum savaş sırasında sivillerin korunmasına yönelik Lahey Sözleşmelerinin, Cenevre Sözleşmeleri (1949) ile ilgili protokollerin ve Roma Statüsü’nün açık bir şekilde çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Berde saldırılarına şahit olan yabancı bir gazeteci, saldırının günün ortasında gerçekleştiğini ve herkesin hazırlıksız yakalandığını söylemiştir. Ayrıca saldırı öncesinde veya sırasında yollarda yoğun asker ve askerî aracın varlığını görmediğini ifade etmiştir. Bu durum sivillerin doğrudan hedef seçildiğinin göstermektedir (Özdaşlı, 2021, s. 66). Hatta Azerbaycan’ın ikinci büyük şehri ve temas hattının yaklaşık olarak 100 km uzaklıktaki Gence’ye 17 Ekim tarihinde düzenlenen saldırı amacı da budur. Azerbaycan’ın Bağımsızlık Günü’nün gecesinde sivilleri hedef alan Ermenistan, yasaklı balistik füzeleri dahi bu saldırıda kullanmış, buna rağmen saldırı sonrası Gence’de sadece Türk ve Azerbaycan medyasının olmasını bir kara propaganda unsuru haline getirerek böyle bir saldırının olmadığı yolunda yalan haberler yaymaya çalışmıştır. Herhangi bir askerî tesisin, devlet dairesinin dahi bulunmadığı bir bölgede sivillere saldırı düzenlenmesi açıkça savaş suçudur ve savaş boyunca Ermenistan’ın yapmış olduğu bu tür saldırılarla aralarında bebeklerin de bulunduğu 100’e yakın masum sivil hayatını kaybetmiştir (“İkinci Karabağ Savaşı’nda”, 2022).

Saldırı Suçu

Saldırı suçu, bir devletin siyasi veya askerî eylemlerini etkili biçimde kontrol edebilme veya yönetebilme konumunda bulunan bir kimse tarafından karakteri, ağırlık ve boyutu itibarıyla Birleşmiş Milletler Antlaşması’nı açıkça ihlal eden bir saldırı fiilinin planlanması, hazırlanması, başlatılması veya fiilen meydana getirilmesidir (Roma Statüsü, m. 8).

Başlayan bir silahlı çatışmada sebep ne olursa olsun tarafların davranışlarına ilişkin kurallar ve kısıtlamalar uluslararası hukuk tarafından meydana getirilmektedir. Tarih boyunca masum sivil halk savaşlarda daima zarar görmüştür. Genellikle bu gibi eylemler cezasız kalmış, ancak sonradan bu gibi eylemleri engellemek için bir dizi kanunlar ve yasaklar getirilmiştir. 1864 Cenevre, 1899 ve 1907 Lahey Uluslararası Sözleşmeleri ile sivil kayıpları önlemek ve yasaklamak için ciddi adımlar atılmıştır.

Tüm bunlar Ermenistan'ın taraf olduğu 1949 Cenevre Sözleşmelerine, Uluslararası Ceza Mahkemesinin Statüsünün 7. maddesinde yer alan insanlığa karşı suçlar ve 8. maddesinde düzenlenen savaş suçuna ilişkin tüm düzenlemeye aykırıdır. Ayrıca sivil halkın öldürülmesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinde bahsedildiği üzere, her ferdin yaşama hakkı vardır. Hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemeyeceği bu maddede yer almaktadır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki II. Karabağ Savaşı'nın, Karabağ'da ve silahlı güçler arasında olmasını beklerken, Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın sivil yerleşim bölgelerini hedef almış ve yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan tarafının resmî kurumlarının açıklamalarına göre Ermenistan sadece savaşın olduğu bölgelerde değil, cephe hattı olmayan Şemkir, Xızı, Abşeron, Azerbaycan'ın büyük şehirleri olan Gence ve Mingeçevir bölgelerini de hedef almıştır. Ayrıca 10 Ekim 2020'de Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan arasında üçlü insani ateşkes anlaşması imzalanmasına rağmen, Ermenistan'ın sivillere zarar vermeye devam ettiği görülmektedir. Hastane, okul, mezarlık ve benzeri sivil yaşam yerlerini tahrip eden Ermenistan, siviller için önemli olan gaz, su, elektrik ve haberleşme istasyonlarını hedef almış, 18 yaş altı vatandaşlarının da savaşa dâhil olmasını istemiştir.

Hastaneler, okullar, mezarlıklar gibi 200'den fazla sivil yerleşim yerleri bombalanmıştır. Bunun yanı sıra tarihî ve kültürel öneme sahip binalar ve benzeri kamusal alanların bazıları ciddi hasar görmüş hatta bazıları ise tamamen yıkılmıştır. Azerbaycan'daki tarihî yerleri de bombalayan Ermenistan; İmamzade Külliyesi ve Rus-Ortodoks Kilisesi gibi dinî binalara da zarar vermiştir (Karalar, 2021). Bu durum Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsünün 8. maddesine göre savaş suçudur.

Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Açısından Rolü

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, Türkiye için Kafkasya'da önemli rol oynamaktadır. Tarihî, kültürel yakınlığın yanı sıra Azerbaycan'ın bulunduğu bölge, jeopolitik açıdan da önemlidir. Azerbaycan için Türkiye batıya giden köprü rolü oynamaktayken, Türkiye için Azerbaycan ise Türkistan'a açılan kapı rolü oynamaktadır. Yani her iki ülke dış politikada birbirleri açısından çok önem arz etmektedir. 1994 yılında Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye'ye yaptığı ziyaret esnasında "Bir Millet İki Devlet" söylemini kullanmış ve bu söylem iki ülkede de slogan hâline gelmiştir (Erarlan ve Özdemir, 2021, s. 316).

Devlet egemenliği gereğince her devlet kendi ülkesi üzerinde egemenlik yetkisine sahip olmakla birlikte diğer devletlerin toprak bütünlüğüne de saygı duymak zorundadır. Bunun aksi yasadışı bir güç kullanımını ve yasaklanmış bir müdahaleyi oluşturmaktadır (Aloupi, 2015, s. 572). Dünyanın tüm hukuk sistemlerinde mağdurlar kendilerini savunma hakkına sahiptirler. Mantıksal bakış açısı da birinin herhangi bir saldırıya uğraması durumunda gerekirse kuvvet kullanarak kendisini savunabilmesini desteklemektedir. "Self defence" veya kendini savunma, hukuka uygun bir durumdur. Uluslararası hukukta kuvvet kullanılması durumunda saldırıya uğrayan devletlerin meşru müdafaa hakkı olduğu kabul edilmektedir.

BM Antlaşması'nın 51. maddesinde belirtilen meşru müdafaa hakkı, bireysel savunmanın yanı sıra meşru savunmayı da kapsamaktadır. 51. maddede zikredilen "*birinin silahlı bir saldırıya hedef olması hâlinde*" ibaresinden meşru müdafaa hakkının yasallık kazanması için bir silahlı saldırının olması gerektiği anlaşılmaktadır. 30 yıldır işgal altında olan Karabağ'da, Azerbaycan kendini korumak ve toprak bütünlüğünü sağlamak adına Türkiye ile anlaşmalar yapmış, özellikle de Azerbaycan'ın talebiyle Türkiye ile ortak çalışmalar yürütülmüştür.

BM Antlaşması'nın 7. bölümü çerçevesinde Güvenlik Konseyinin kararı doğrultusunda veya BM Genel Kurulunun "*barış için birlik kararı*" alması şeklinde insancıl müdahalenin meşru olduğu söylenmektedir. İnsancıl müdahalenin oluşumu, iki zıt tarafta olan farklı devlet veya devletlerin eylemleriyle meydana gelmektedir. Örneğin, "A" devlet ülkesinde uluslararası hukuk kurallarının ya da insan hakları teorisi gereği insancıl hukukun ağır ihlali söz konusu olduğunda veya hukuki literatürde ifade edilen soykırım, savaş suçu, insanlığa karşı suç ve katliam gibi ağır suçlar ortaya çıkması hâlinde "A" devleti bunu önleyememekte ya da bizzat "A" devleti bu işlemlerin failidir. Böyle bir durumda, başka bir devlet ya da devletler tarafından bunları önlemek amacıyla kuvvet kullanılması veya müdahalede bulunması insancıl müdahaleyi oluşturmaktadır.

Hükümetin geçerli bir rızasına binaen bir başka devletin kuvvet kullanması veya kuvvet kullanmayı içermeyen bir karışmada bulunması uluslararası hukuka aykırı görülmemektedir. Devlet uygulamaları ve *opinio juris* bu yöndedir. Günümüzde uluslararası hukuk normlarının büyük bir bölümü devletlerinin rızasına dayanmaktadır. Rızanın bu bakımdan kurucu bir rolü vardır. Ayrıca rızanın normal olarak uluslararası hukuka aykırı olan durumları uluslararası hukuka uygun hâle getiren özelliği bulunmaktadır.

Davetle müdahale, davet eden hükümetin kendi ülkesi sınırları içinde gerçekleşen iç silahlı çatışmaya müdahale için yabancı devletten yardım istemesi durumudur (Nolte, 2012). Anlaşmaya dayalı davetle müdahale olayını örnek olarak 1959 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ile Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında yapılan Garanti Antlaşması'nı gösterebiliriz. Bu antlaşma belli durumlarda Kıbrıs'a müdahaleye olanak sağlamaktaydı.

Uluslararası toplum tarafından tanınmayan "Dağlık-Karabağ Cumhuriyeti"nin lideri Arayik Harutyunyan düzenlediği basın toplantısında "*Bunun tüm dünyaya açık bir mesaj olmasını istiyorum. Artsakh'a karşı savaşan Azerbaycan değil, Türkiye'dir. Sadece İHA'lar ve jetler kullanılmıyor, ayrıca bir askerî birlik de var, diğer ülkelerden gelen paralı askerler ve gönüllülerden bahsetmek bile mümkün değil.*" demiştir (It's Not Azerbaijan", 2020). Mısır'da *Al Akhbar* gazetesine verdiği röportajda Ermeni Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakanyan'ın dile getirdiği asılsız iddialara göre, Türk ordusu Suriye'den birtakım militanları Azerbaycan mevzilerine yerleştirmiştir (Dilaver, 2020). Ancak, Türkiye ile Azerbaycan arasında 2010 yılında imzalanan "*Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması*"na dayanarak Kasım 2020'de Türkiye'nin Azerbaycan'a asker göndermesi kararı kabul edilmiştir. Böylece Türkiye, Kafkasya'nın merkezindeki yerini almıştır (Yeşilot, 2020). Bu anlaşmadan sonra iki ülke arasında 2012 yılının kasım ayından itibaren askerî tatbikatlar gerçekleştirilmeye başlamıştır ("10. yılında Azerbaycan", 2020). Bu tatbikatların amacı "iş birliği ve askerî koordinasyonun iyileştirilmesi" olarak açıklanmış olmasına rağmen, Ermenistan bu tatbikatları "provokasyon" olarak değerlendirmiştir. Bu antlaşmaya dayanarak Türkiye siyasi destek vermiş, ayrıca İHA/SİHA kullanımını noktasında bilgilerini paylaşmıştır.

Türkiye ise Azerbaycan-Ermenistan savaşı boyunca Azerbaycan'a destek verdiğini Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları tarafından yapılan açıklamalarla ifade etmiştir ("Bakan Çavuşoğlu", 2022). Dönemin bakanlarının Bakü'ye yaptığı ziyaretler ve Azerbaycan'ın taleplerinin ne olursa olsun yerine getirileceği ifadesi bu desteğin açık göstergeleri olarak kabul edilebilir ("Bakan Çavuşoğlu", 2021). Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ise bu dönemde yapılacak olan herhangi bir barış antlaşmasında gerçekleştirilecek ikili görüşmeler de dâhil olmak üzere Türkiye'nin de masada olmasını istediğini birçok konuşmasında açıkça dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise yaptığı basın toplantısında "*Türk Ordusu bizim için en makbul modeldir*" demiş, Türkiye ile ek anlaşmalar yaptıklarını da eklemiştir. Ayrıca Ermenistan'ın olası tehditlerine karşı Türkiye'nin arkalarında olduğunu belirtmiştir ("Azerbaycan Cumhurbaşkanı", 2021).

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve halkı, tarihten gelen yakınlık, siyasi yaklaşımlar sonucunda Azerbaycan'a tam desteğini belirtmişlerdir. Savaşın önce Türkiye ve Azerbaycan askerleri arasında askerî tatbikatlar yapılmıştır. Azerbaycan'ın Nahcivan bölgesi dâhil olmak üzere birçok bölgesinde her iki ülke arasında geniş çaplı askerî tatbikatlar gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan tarafı Türkiye'nin ürettiği İHA/SİHA'lardan da hem savaş öncesinde hem de savaş sırasında satın alarak savaş bölgesinde kullanmıştır. Bu silahlar da Azerbaycan'ın galibiyetini kolaylaştırmıştır ("Dağlık Karabağ: Azerbaycan'ın", 2020). II. Karabağ Savaşı'nda hükümetin yanı sıra Türk milleti tarafından da Azerbaycan'a destek verilmiştir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması sonrasında bölgede yaşanan çatışmaları ve hak ihlallerini incelemek maksadıyla İnsan Hakları İnceleme Komisyon Başkanı Hakan Çavuşoğlu, Diyarbakır, Muş, İstanbul ve diğer şehirlerin milletvekilleri Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir (TBMM Raporu, 2021).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, ekonomik ve ticari ilişkileri güçlendirebileceklerini, güvenlik ve istikrara yönelik tehditleri de ortadan kaldıracabileceklerini belirtmiştir. Konuşmasının devamında ise; "*Kardeşimiz Azerbaycan, Ermeni işgali altındaki topraklarını destansı bir zaferle azat kılmış, bölgede yeni bir dönemin kapılarını açmıştır*" demiştir. Ayrıca bu konuşmasında önceliğimizin Karabağ'daki güvenlik ve istikrarın tesisine yardım etmekle birlikte 30 yıllık işgalin izlerini, tahribatını birlikte gidermeyi amaçladıklarını, bunu yaparken de Azerbaycan ile dayanışma içinde olmalarına inandığını ifade etmiştir ("Cumhurbaşkanı Erdoğan Karabağ'da", 2021). Ermenistan işgalinden kurtarılan bölgelerin tarımsal açıdan kalkınması için Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli Azerbaycan'a her türlü desteği sağlayacaklarını bildirmiştir ("Türkiye, Karabağ'ın Tarımsal", 2021).

Türkiye'den Azerbaycan'a gönderilen inceleme ekibinin II. Karabağ Savaşı ve sonrasında verdiği raporlara göre TBMM sonuç ve değerlendirmesini Nisan 2021 tarihinde yayımlamıştır ("TBMM'den Karabağ", 2021). Buna göre; Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1988 yılında başlayan Karabağ Savaşı, 1994 yılında Ermenistan tarafının Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ile sonuçlanmıştır. İşgal devam ederken BMGK tarafından alınan insancıl hukuk kurallarına uyulması ve Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğuna dair karar kabul edilmiştir.

Sivilleri hedef alan Ermenistan Silahlı Kuvvetleri korkutma ve yıldırma politikası yapmış, bunun sonucunda 94 sivil vefat etmiştir. Ayrıca sivillerin yaşadıkları yerler, hastaneler, okullar, camiler gibi birçok benzeri yerler kullanılamaz hâle getirilmiş, kullanılması yasak olan bombalardan istifade edilmiştir. Gence ve Berde şehrinin sivil yerleşim yerlerine farklı farklı füzelerle defalarca bombalanmıştır. Bu sebeplerle İnsan Hakları İnceleme Komisyonu heyetine göre, Ermenistan'ı savaşa sürükleyen yöneticiler Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanmalı, Avrupa Konseyi insan hakları ihlalleri gündeme getirmeli ve BM de savaş suçlarını tespit edip BMGK harekete geçirilmelidir (TBMM Raporu, 2021).

Rusya Devlet Başkanı Putin, Karabağ'la ilgili "*Uluslararası hukuka göre Karabağ her zaman Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olmuştur*" demiş, bu cümleye ek olarak da Ankara'nın Karabağ'da uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlanamayacağını altını çizmiştir. Putin, Rus devlet televizyonuna konuşmuş ve bu konuşmasında Türkiye'nin rolünün çok iyi bilindiğini, bunu Azerbaycan'ın da birçok defa söylediğini belirtmiştir. Hatta Türk tarafının bunu hiçbir zaman gizlemediğini de sözlerine eklemiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın istediği müttefiki seçme hakkı olduğunu da ifade etmiştir. Putin, Türkiye'nin Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu'nun 11 üyesinden biri olduğunu da hatırlatmış ve şu sözleri söylemiştir: "*Türkiye'nin eylemleri ile ilgili her türlü değerlendirme yapılabilir, ancak Türkiye'yi uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlamak zor.*" ("Putin'den Ermenistan'ı", 2020).

Sonuç

Azerbaycan toprakları uzun yıllar boyunca hukuki açıdan hiçbir dayanağı olmamasına rağmen Ermenistan tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiştir. Bu süreçte çok sayıda Azerbaycan Türkü yurtlarından sürgün edilmiştir. Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları köylere saldırılmış, insanlar katledilip yerleşim alanları kullanılamaz hâle getirilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu uzun süre çözülememiştir. Bu sebeple aralarında 2008, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında silahlı çatışmalar görülmüştür.

27 Eylül 2020 yılında II. Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 44 gün süren bir çatışma yaşanmış ve bu savaşta Ermenistan, uluslararası hukuka aykırı birçok davranışta bulunmuştur. Çok sayıda ateşkes ihlali yapmış ve savaş suçları işlemiştir. 30 yıl boyunca işgal altında bulunan Karabağ'da görülen uluslararası hak ihlalleri sebebiyle bu suçlar Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşınmalıdır. Tüm bu süreçte Ermenistan'ın sivillere karşı saldırıları devam etmiş ve pek çok uluslararası hukuk ihlalleri görülmüştür. Karabağ'da yıllardır devam eden işgal uluslararası hukuka uygun değildir. Çünkü 30 yıldır devam eden işgalde öldürülen ve kayıp olan insanların yaşam hakkı ihlalleri gündeme gelmektedir.

9 Kasım 2020'de Azerbaycan ile Ermenistan arasında Ateşkes antlaşması imzalanmış ve bu savaş Azerbaycan'ın sağladığı askerî üstünlüklerle sona ermiştir. Azerbaycan önemli haklar elde etmiştir. Türkiye ise Azerbaycan'ın yanında olmuş, 2010 yılında imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması"na dayanarak özellikle İHA/SİHA desteğinde bulunmuştur. Türkiye, II. Dağlık Karabağ Savaşı'nda ve sonrasında Azerbaycan'a koşulsuz destek vermiştir. Böylece bölgedeki siyasi, askerî ve ekonomik etkisi artmıştır. Azerbaycan da Türkiye'nin desteğini görmek istediğini ve birlik olduklarını belirten açıklamalarla Türkiye'yi desteklemiştir.

Kaynakça

10. Yılında Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklık anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar. (2020, 10 Ağustos). *Anadolu Ajans*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068>
- AB, Dağlık Karabağ'da ateşkes anlaşmasına uyulması çağrısı yaptı. (2020, 12 Kasım). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ab-daglik-karabagda-ateskes-anlasmasi-uyulmasi-cagrisi-yapti-530501.html>
- Acer, Y. ve Kaya İ. (2017). *Uluslararası hukuk temel ders kitabı*. 8. Baskı. Seçkin Yayınları.
- Aliyev: Sinsi planları olanlar bilsinler ki Türk ordusu yalnız değil. (2022, 25 Kasım). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/aliyev-sinsi-planlari-olanlar-bilsinler-ki-turk-ordusu-yalniz-degil-726163.html>
- Aloupi, N. (2015). The right to non-intervention and non-interference. *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, S. 3.
- Asker, A. (2012). Rusya'nın Ermenistan'da askeri varlığı: hukuki ve politik bakış açısıyla bir değerlendirme. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, (41), Ankara.
- Aydın, D. (2006). *Uluslararası ceza mahkemesi temel belgeler derlemesi*, Ankara, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Azerbaycan'da Türk ordusunun küçük modelini oluşturacağız. (2021, 26 Şubat). *Anadolu Ajans*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-azerbaycanda-turk-ordusunun-kucuk-modelini-olusturacagiz/2158236>

- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hacıyev Habertürk'e konuştu, *HaberTürk*, 08.10.2020. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/azerbaycan-cumhurbaskani-yardimcisi-haciyev-haberturk-e-konusuyor-2828058>
- Bakan Çavuşoğlu: Ermenistan barış yerine kışkırtmayı tercih ediyor. (2022, 13 Eylül). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-ermenistan-baris-yerine-kiskirtmayi-tercih-ediyor-708347.html>
- Bakan Çavuşoğlu: Karabağ'ın barış ve kalkınmayla anılmasını istiyoruz. (2021, 27 Eylül). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-karabagin-baris-ve-kalkinmayla-anilmasini-istiyoruz-611975.html>
- Balpınar, Z. (2017). Yahudilikte Jus Ad Bellum ve Jus In Bello Normları ve israil'in güvenlik politikasına dahil olma potansiyeli, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (14), 477-497. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kauibf/issue/37950/579667>
- Bilgin, M.S. (2020). *Karabağ zaferine giden süreç ve jeopolitik sonuçlar*, ULİSA12, 8.
- BM'den "Dağlık Karabağ Savaşı'nda sivillere yönelik saldırılar savaş suçu teşkil edebilir" uyarısı. (2020, 2 Kasım). *Haberler*. Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/guncel/bm-den-daglik-karabag-savasinda-sivillere-yonelik-13709596-haberi/>
- Bozkuş, Y. D. (2020). Tarihten günümüze Dağlık Karabağ-İRAM- 4.10.2020. *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Blog No: 2020/35. Ekim 19. Erişim: 26 Aralık 2022. <https://avim.org.tr/Blog/TARIHTEN-GUNUMUZE-DAGLIK-KARABAG-IRAM-14-10-2020>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Karabağ'da önceliğimiz işgal hasarını gidermek. (2021, 4 Mart). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-karabagda-onceligimiz-isgal-hasarini-gidermek-561600.html>
- Çakar, A. S. (2012). İnsanlığa karşı suçlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C:103, S:103.
- Dağlık Karabağ: Azerbaycan'ın askeri kapasitesini geliştirmesinde Türkiye nasıl rol oynadı. (2020, 2 Ekim). *Haber Türk*. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/daglik-karabag-azerbaycan-in-askeri-kapasitesini-gelistirmesinde-turkiye-nasil-rol-oyyadi-2822334>
- Dağlık Karabağ'da Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi faaliyetini sürdürüyor. (2021, 5 Şubat). *Anadolu Ajans*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/daglik-karabagda-turk-rus-ortak-gozlem-merkezi-faaliyetini-surduruyor/2135267>
- Dağlık Karabağ'daki işgale son verilmesini öngören BMGK kararları uygulanmıyor. (2020, 29 Eylül). *Anadolu Ajans*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagdaki-iscgale-son-verilmesini-ongoren-bmgk-kararlari-uygulanmiyor/1989110>
- Dilaver, T. (2020). Tovuz'dan Dağlık Karabağ'a Azerbaycan- Ermenistan çatışması. *Avrasya İncelemeleri Merkezi (Avim)*, Yorum No: 2020/42. Ekim 01. Erişim: 26 Aralık 2022. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/TOVUZ-DAN-DAGLIK-KARABAG-A-AZERBAYCAN-ERMENISTAN-CATISMASI>
- Durmuş, T., Erdem, M. R., Önok, M. (2019). *Uluslararası ceza hukuku*. Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Erarlan, F. ve Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde önemli bir kavşak: İkinci Karabağ Savaşı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 255. Erişim adresi: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf
- Ermenistan Karabağ Savaşı'nda "İskender" balistik füzeleri kullandığını doğruladı. (2021, 5 Nisan). *Ermeni Haber*. Erişim Adresi:

- <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2021/04/05/Ermenistan-Karabağ-İskender/205489>
- Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması ile başlayan gerilim ve çatışma sürecinde yaşanan hak ihlalleri ve Türkiye'deki Ermeni vatandaşlarımızın durumuna ilişkin rapor, *TBMM*, Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/Files/Komisyonlar/insanHaklari/docs/2021/azerbaycan_rapor.pdf
- Güler, M.Ç. (2020). *Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem*, SETA, 301. <https://avim.org.tr/tr/Bulten/AZERBAYCAN-ERMENISTAN-DAGLIK-KARABAG-DAYERLESIM-BIRIMLERINE-ATES-ACTI>
- It's not Azerbaijan, it's Turkey fighting against Artsakh – President. (2020, 28 September). *Armradio*. Erişim Adresi: <https://en.armradio.am/2020/09/28/its-not-azerbaijan-its-turkey-fighting-against-artsakh-president/>
- İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan Azerbaycan'a karşı İskender füzeleri kullandı. (2021, 31 Mart). *Haberglobal*. Erişim Adresi: <https://haberglobal.com.tr/dunya/ikinci-karabag-savasi-nda-ermenistan-azerbaycan-a-karsi-iskender-fuzeleri-kullandi-101659>
- Karabağ Zaferi'nde kilit rol oynayan Türk SİHA'ları. (2021, 8 Kasım). *TRT Haber*. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/karabag-zaferinde-kilit-rol-oynayan-turk-sihalari-623731.html>
- Karalar, B. (2021). *TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu'ndan Karabağ raporu*, Demirören Haber Ajansı (DHA).
- Khan, M.A. (2021). The conflict of Azerbaijan and Armenia with special reference to Nagorno Karabakh: an overview. *Journal of Malay Islamic Studies*, 4(1).
- Kurşun, G. (2011). 101 soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi, *İnsan Hakları Gündemi Derneği*, Ankara.
- Nikol Pashinyan, 10 Kasım 2020 12:48am. Erişim Adresi: <https://www.facebook.com/nikol.pashinyan/posts/2807204759599901>
- Nolte, G. (2012). Intervention by invitation. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Edition, Ed. Rüdiger Wolfrum.
- Öğüt, S. (2017). *BM Güvenlik Konseyi'nin yeniden yapılandırılması*. Gökkuşbu Yayınları. İstanbul.
- Öktem, A. E., Aküzüm, H. U., Uzun, M. C. (2020). Hocalı Soykırımı hakkında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru imkânı üzerine. *Bahçeşehir Üniversitesi HFD*, 15.
- Özarlan, B. B. (2016). *Kanayan yara Karabağ*, Astana Yayınları, Ankara.
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin sivillere yönelik saldırılarının uluslararası insancıl hukuk açısından değerlendirilmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1).
- Özer, Ç. (2021). İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra bölgedeki gelişmelerin bölgesel aktörler ve Türkiye Açısından İncelenmesi. *International Marmara Social Sciences Congress*.
- Özgen, C. (2021). 44 günün ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın askeri açıdan analizi, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1).
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten günümüze Dağlık Karabağ, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), Ankara.
- Prof. Dr. Haluk Selvi: Karabağ zaferi, Türkiye ve Azerbaycan'ın birleşme koridoru oldu. (2020, 23 Aralık). *Anadolu Ajans*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/prof-dr-haluk-selvi-karabag-zaferi-turkiye-ve-azerbaycanin-birlesme-koridoru-oldu/2085993>

- Putin'den Ermenistan'ı yıkan sözler: Karabağ Azerbaycan'ın bir parçasıdır, Türkiye uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlanamaz. (2020, 17 Kasım). *Haberler*. Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/putin-den-ermenistan-i-yikan-sozler-karabag-13742356-haberi/>
- Reisman, W. M. (1996). Legal Responses to Genocide and Other Violations of Human Rights. *Law and Contemporary Problems*, 49 (4): 75-81.
- Roma Statüsü*, m. 5.
Erişim adresi: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf
- Roma Statüsü*, m. 6.
- Roma Statüsü*, m. 7.
- Roma Statüsü*, m. 8.
- Sarıkaya, Y. (2020). 44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ zaferi. *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*. Erişim Adresi: https://www.tasav.org/media/k2/attachments/TASAVRapor_44GunSavasiAzerbaycani_nKarabagZaferi_Aral%C4%B1k2020.pdf
- Schabas, W. A. (2009). *Genocide in international law*, Cambridge University Press.
- Shaw, M. N. (2008). *International law*. Cambridge. Fifth Edition.
- Sur, M. (2019). *Uluslararası hukukun esasları*. 13. Baskı. Beta Yayınları. İstanbul.
- Şuşa Beyannamesi bölgesel barış ve iş birliğinin teminatı. (2021, 21 Haziran). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/susa-beyannamesi-bolgesel-baris-ve-is-birliginin-teminati/2280430>
- TBMM'den Karabağ raporu: Ermenistan savaş suçu işledi. (2021, 16 Nisan). *Sputniknews*. Erişim Adresi: <https://sputniknews.com.tr/20210416/tbmmden-karabag-raporu-1044286566.html>
- TİHEK'ten, Ermenistan'ın Karabağ'daki ihlallerine ilişkin rapor. (2021, 19 Ekim). *Milliyet*. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tihekten-ermenistanin-karabagdaki-ihlallerine-iliskin-rapor-6622810>
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı*, <https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/uluslararasi-ceza-mahkemesi-ucm28022020101834>
- Türkiye, Karabağ'ın tarımsal kalkınması için Azerbaycan'a destek sağlayacak. (2021, 17 Mart). *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-karabagin-tarimsal-kalkinmasi-icin-azerbaycana-destek-saglayacak/2179142>
- UHDİGM, BM Antlaşması. Madde-1. s. 4-5. Erişim Adresi: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdfBM
- Ulusoy, O. (2008). *Uluslararası ceza mahkemesi*. İnsan Hakları Gündemi, Ankara.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR), 2020.
- Yeşilot, O. Türk askeri 102 yıl sonra yeniden Azerbaycan'da, (2020, 19 Kasım). *Anadolu Ajansı*, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-askeri-102-yil-sonra-yeniden-azerbaycanda/2048892>
- Yılmaz, R. (2008). Dağlık Karabağ Savaşı'nın insan hakları açısından analizi. Ed. Osman Aras, N. (2008). *Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Bakü.
- Yuksel, C, Yüce H. (2022). Uluslararası hukuk açısından Dağlık Karabağ sorunu ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı sona erdiren ateşkes antlaşması. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 1021, 80(3). <https://doi.org/10.26650/mecmua.2022.80.3.0010x>
- Walzer, M. (2004). *Arguing about war*. New Haven, Yale University Press.